

Protestáns asszonyi példaképek a 18. századi Erdélyből

V. László Zsófia: *Példás asszonyok. Női szerepek változása a protestáns halotti beszédek tükrében (1711–1825)*. Ráció Kiadó, Budapest, 2020. 391 oldal

V. László Zsófia egy speciális forráscsoport, az 1711 és a reformkor közötti időszakban Erdélyben keletkezett, magyar nyelvű protestáns halotti beszédek alapján elemzi a társadalom magasabb rétegeibe született nők feladatáról, hivatásáról vallott uralkodó elképzeléseket. Kutatása végpontjaként a Tudományos Gyűjtemény hasábjain a nők természetéről, társadalmi szerepéről folytatott, 1822-től közölt, nagy nyilvánosságot kapott, máig fordulópontnak tartott sajtóvitát jelezte ki, amely már a korábbi nézetek és a 19. században kezdődő nagy változások összeütkezésének hatását tükrözi.

A Magyarországon ehhez a sajtópolémiahoz köthető irányváltásról, a nők megítélése szempontjából új korszaknak tekinthető 19. századi női emancipáció témaköréről könyvtárnyi publikáció látott napvilágot. A forrásszegényebb megelőző korszakokról ezzel szemben jóval szerényebb tudással rendelkezünk, különösen igaz ez a 18. századra. Arra az évszázadra, amelynek során a nőkről és családról alkotott ideák jelentős részben a protestáns kegyes irányzatok, majd a felvilágosodás hatására nagyot változtak. A társadalom közép- és felsőbb rétegei körében tudatosan felértékelődött az anyaság, a gyermeknevelés, a kisgyermekkor; a professzionális hivatalnokréteg megjelenésével az állami tisztviselő vagy értelmiségi foglalkozást űző családfők feleségei gyermekeik nevelése mellett nagy figyelmet fordítottak az otthonukra és annak lakóira, mégis maradt idejük művelődni, a megjelenésükkel törődni, társaságba járni. A 18. század második felében kialakult, leginkább az ún. új polgársághoz

köthető nőideál, az „otthon hősnője”, akit a férfi családtagoknak egyébként kötelessége oltalmazni, ugyan kiemelt tiszteletben részesült, de mozgástere jelentősen szűkült. Részben ezzel párhuzamosan, bár inkább a század utolsó harmadában egyre nagyobb figyelmet kapott a nők társadalmi szerepvállalása, hazájuk iránti kötelességeik.

A II. József németesítő rendelkezéseitől szenvedő, többnyelvű Magyarországon fontos szerephez jutott az anyanyelv ügye, a magyarok körében is felértékelődött a nyelvápolás kérdése. Sokak számára világossá vált, hogy a kisgyermekkor a nemzeti érzés, a hazafiság, valamint a vallásos érzület kialakításában meghatározó lehet a jövő szempontjából. Tanulatlan, tudatlan nő azonban nem képes arra, hogy gyermekéből hazafit neveljen. A nő, aki a kora újkor óta egyre inkább a férfi társa, átvitt értelemben kilépett a családból, társadalmi szempontból is tényezővé vált. Érthető, hogy a női nem képviselői egyre többet hallatták a hangjukat, léptek színre addig szokatlan területeken, például alkotói tevékenységet folytattak. Örvendetes, hogy ennek a női nem megítélése szempontjából meghatározó korszaknak V. László Zsófia, 2012-ben megvédett doktori értekezését kibővítve egy egész monográfiát szentelt. Szépen kirajzolódik a kötetből a család és a családon belül a nők megítélésének átalakulása, figyelmet érdemel a francia forradalom hatására bekövetkezett megtorpanás, amikor még a leginkább haladó szellemű prédikátorok is visszakozni kezdtek, s átmenetileg igyekeztek visszatérni a már meghaladott alapelvekhez. A műfaj erős kötöttségei miatt a halotti búcsúztatók általános érvényű kijelentéseit a szerző a női életvezetési tanácsadókönyvek bevonásával árnyalta. A kontrollforrás kiválasztását az is indokolta, hogy az életvezetési tanácsadó-

könyvek írói, fordítói többnyire egyháziak voltak. A tanácsadókban megfogalmazott alapvetések ennek megfelelően, a búcsúztatókkal megegyezően, öt női szerepkört emeltek ki: a hívőét, a feleségét, az anyáét, a háziasszonyét és a társasági élet tagjáét. Az utóbbinak természetesen csak a társadalom közép- és felső rétegeinek vonatkozásában volt értelme.

V. László Zsófia munkájához a hazai történelem körökben alig használt halotti beszédek vette alapul. Véltetően ez indokolja, hogy a 83. oldalig igen kimerítően olvashatunk a halotti beszédek műfaji sajátosságairól, forrásértékéről. Mennyire vonhatók le általános következtetések az erdélyi protestáns arisztokrata családok asszonyainak búcsúztatóiból? Ez a kérdés az alcímet olvasva bizonyára sokakban megfogalmazódik. A halotti beszédek középpontjában az elhunyt és családja állt, ugyanakkor a tágabb közönségnek szóló üzenetet hordoztak. A bibliai párhuzamokkal alátámasztott érvelés általánosságban, mintegy iránymutatásként tárgyalta az emberi élet olyan alapkérdéseit, mint a házastársak viszonya, kötelezettségeik, anya és gyermek kapcsolata vagy a női erények. A halotti beszéd a német kultúrkörben egyébként régóta kedvelt forrástípus, a különböző protestáns teológiai irányzatok tanulmányozásához megkerülhetetlen, a család, a horizontális kapcsolatok vagy a gyermeknevelési elvek vizsgálatához ugyancsak kitűnő információkat nyújt. Érdekes különbség, hogy a német területekről származó halotti beszédek többnyire az ott jóval népe-sebb, tekintélyesebb polgárság mentalitás-történetének tanulmányozásához használják, ebből következően a forrástípus legalább olyan szorosan kötődik a várostörténehez,

mint az egyháztörténehez. Magyarországon a halotti beszédek egyháztörténeti vonatkozásai hasonlóan régi múltra tekintenek vissza: protestánsok, katolikusok sokat foglalkoztak például a V. László Zsófia által is tárgyalt példázatok témájával (például Csorba Dávid, Dienes Dénes, Dömötör Ákos, Maczák Ibolya). A kötet mentalitástörténeti vonatkozásai miatt szükséges megemlítenem Tüskés Gábort és Knapp Évát, akik a kulturális antropológia szemszögéből vizsgálták a forrástípust. A halotti beszédek kutatásának kiemelkedő alakja az irodalmár Kecskeméti Gábor, az ő nevéhez kötődik az első szisztematikus elemzésen alapuló magyar nyelvű monográfia megjelenítése.¹ Hiába vált azonban a hazai irodalomtudomány művelőinek körében egyre kedveltebbé a forrástípus, a történészek a protestáns egyháztörténetben is jártas Péter Katalin² előtt nem látták meg a halotti beszédekben számukra rejlő kutatási lehetőségeket.

V. László Zsófia 97 erdélyi főnemesi asszony és 90 nemesi családból származó nő halotti beszédét gyűjtötte össze (a 11 értelmiségi, lelkész-tanár-orvoscsalád valamelyik nőtagjának búcsúztatója ehhez képest elenyésző) különböző könyvtárakból, levéltárakból. Már önmagában ez a forrásfeltáró munka is elismerést érdemel, hiszen a szerző számos, a tudományos közönség előtt korábban ismeretlen halotti beszédet fedezett fel. Az ezekről készített, a kötetbe függelékként bekerült jegyzékek pedig nagyban megkönnyítik a következő kutatók munkáját. Ezek közül kiemelném a *Nőkről szóló magyar nyelvű halotti beszédek, 1711–1825* (I. számú) mellékletet, valamint a következő, *Az elparentált nők életrajzi adatai a halotti*

¹ Kecskeméti Gábor: *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet. A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*. Budapest, 1998.

² Péter, Katalin: *Die Leichenpredigt in Ungarn vom 16. bis zum 18. Jahrhundert. Das besondere Quellenwert der deutschen Predigt*. In: Lenz, Rudolf (Hrsg.): *Leichenpredigten als*

Quelle historischer Wissenschaften. 3. (Drittes Marburger Personalschriftensymposion. Forschungsgegenstand Leichenpredigten. Eine internationale Fachkonferenz der Deutschen Forschungsgemeinschaft) Marburg, 1984. 347–360.

beszédek alapján (II. számú) című összeállítást.

Dicséretes, ahogyan a levéltáros szerző egyértelműen behatárolja vizsgálatá tárgyát, mindvégig tudatosítja az olvasókban, hogy megállapításai, bár nagyobb általánosságban is érvényesek lehetnek, elsősorban az erdélyi protestáns főnemesek, nemesek, esetleg az értelmiséghez tartozó polgárok nézőpontját tükrözik. Külön egység (Harmadik rész) mutatja be mikrotörténeti perspektívából az írói, fordítói tehetséggel megáldott, egyházpártolói tevékenységet folytató „nagyasszony”, Daniel Polixéna bárónő és leányai, unokái műveltségét, társadalmi szerepvállalását. A kivételes forrásadottságoknak köszönhetően három nemzedék asszonyai, a Daniel–Wesselényi rokonság családi életébe nyerhetünk mélyebb bepillantást. Felvetődik a kérdés, mennyire tekinthető tipikusnak, esetleg egyedinek a Daniel bárói család példája. V. László Zsófia itt is levéltárosi óvatossággal jár el, kiemeli, milyen különleges, a kortársai köréből ellentmondásos érzelmeket kiváltó egyéniség volt Daniel Polixéna. Köztiszteletnek örvendő, vagyonos özvegyként társnői többségénél jóval nagyobb mozgástere nyílt, láthatóan szerette a hatalmat, az alkalmazásában álló tanult férfiaktól sem tűrte el, hogy kritikával illessék, a leányait pedig anyai tekintélyével ösztönözte alkotói tevékenységre. Mindenesetre elgondolkodtató, hogy anyjuk halálát követően a leányok felhagytak az alkotói tevékenységgel.

Ahogyan korábban említettem, a forráscsoport jellegéből adódik, hogy a halotti beszédek elemzését a teológusok mellett főként irodalomtörténészek választják kiindulási pontnak. Ezt a szempontot V. László Zsófia sem hagyhatta figyelmen kívül, kötetében

láthatóan interdiszciplináris megközelítésre törekedett, a történeti irodalom mellett az irodalomtudomány és a teológia vonatkozó szakmunkáit használta. Az utóbbival kapcsolatban azért marad az olvasóban némi hiányérzet, hiszen a téma ezer szállal kötődik az erdélyi protestáns egyházak történetéhez, ráadásul a 18. században a protestantizmus irányzatai jelentősen hozzájárultak a nőkép és a családdal kapcsolatos nézetek átalakulásához, amit talán érdemes lett volna a kötetben jobban tudatosítani. Igaz, a magyar nyelv ügye a korszakban vitathatatlanul az erdélyi főnemesség/nemesség identitásának fontos része, a témát a szerző szépen körül is járja, ám ezzel legalábbis egyenértékű (megítélésem szerint még hangsúlyosabb) elem volt protestáns mivoltuk. A külföldi peregrinációk hatására a magyar protestánsok intenzív kapcsolatot ápoltak a nyugat-európai irányzatokkal, ahonnan folyamatosan érkeztek az újabb impulzusok. Erre a felvetésre remélhetőleg a jövőben még választ kaphatunk, és az eddigi eredményeket ugyancsak árnyalni fogja, ha egyszer megvalósul a források körének felvázolt bővítése, vagyis a latin és német nyelvű magyarországi vonatkozású halotti beszédek bevonása a vizsgálatba.

A kötet tartalmas olvasmány mindenki számára, aki érdeklődik a női szerepek és a család témakörének alakulása iránt. A 19–20. század nőtörténései számára pedig szinte kötelező, ha, az ismert példázatot idézve, nem akarják kőszikla helyett homokra építeni a házukat.

GÉRA ELEONÓRA